

Ольга Бойко

БОЙКО Ольга Петрівна — кандидат філософських наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Української академії банківської справи (м. Суми). Сфера наукових інтересів — філософська антропологія, філософія культури.

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

У багатьох країнах світу успішне застосування інформаційно-стільникової структури суспільства забезпечила плавний перехід від постіндустріального періоду розвитку до інформатизації всього громадського життя. Такий стан речей, безумовно, вплинув на всі складові життєдіяльності суспільства і, в першу чергу, на культуру. У зв'язку з цим слід відмітити, що початок інформаційної епохи позначився формуванням культури, яка значно відрізняється від культур минулого і за своїм змістом, і за впливом на оточуючих, і за функціями, які вона виконує. На поверхню виходить все більше протиріч між динамічним світом інформації, яка вимагає прогресивної культури, та старими статичними установками існуючого культурного потенціалу. Це, зрештою, і довело необхідність трансформації культури, кардинальних змін попередніх орієнтирів у цьому напрямку, а разом з цим потягло за собою ланцюжок змін в інших сферах людської діяльності. Якщо культура в минулому базувалася на таких критеріях як спадковість, традиції, то в теперішній час — на різноманітності та синкретичності. Людство вступило в нову фазу переходу від одного типу культури до іншого, природа якої в більшій мірі визначається і залежить від ступеня науково-технічного розвитку. «Сучасна культура зумовлена не мистецтвом та філософією, а наукою та технікою», — пише П. Козловський [1, с.156].

Необхідно сказати, що актуальність цієї теми прямо пов'язана зі становленням інформаційного суспільства, як чергового витка історії, який супроводжується появою якісно нових технічних та соціально-культурних феноменів, котрі визначають певну ступінь суспільної еволюції і, водночас, є кризовими в різних сферах діяльності людини — політичній, економічній, соціальній і культурній. І, як наслідок, під їх впливом формується специфічний тип культури, властивий саме етапу інформатизації. До речі, в цьому процесі не стоїть осторонь і Україна, яка ступила на шлях глибинних соціальних перетворень та зрушень.

На сучасному етапі, етапі інформатизації суспільства, проблеми культури є. Вони гострі, актуальні, до того ж набувають нового характеру і їм конче потрібно приділяти якомога більше уваги. Враховуючи такий стан речей, науковці Д. Белл, В. Горський, С. Кримський, В. Лях, Г. Маркузе, Е. Орлова, Х. Ортега-і-Гассет, Т. Парсонс, К. Разлогов, В. Семенов, В. Степін, О. Тоффлер, Ю. Хабермас, В. Шинкарук та інші свої дослідження присвячують таким сторонам буття, як духовність, занепад та криза культури. Але, на жаль, питання культурних трансформацій, особливо розгляд культури як важливої умови корінних змін у суспільстві, досліджені недостатньо. Адже саме культура є чи не основним фактором і в регуляції господарської діяльності, і в соціальних відносинах, і в змінах у політиці тощо. Навіть економічний розвиток, а це і стримання інфляції, оновлення та модернізація технологій, зміни політичних стратегій, демократизація суспільства, захист прав людини і таке інше, безпосередньо пов'язаний з сутністю культури, в рамках якої відбуваються відповідні перетворення. Отже, щоб виявити нормативні, ціннісні і смислові аспекти та ті соціокультурні фактори, без яких ні економіка, ні політика не можуть повноцінно функціонувати, необхідно підходити до розв'язання цих питань аналітично, враховуючи новітні інформаційні процеси. Безумовно, глибоке осмислення інформатизації культури як явища може дати відповіді на поставлені питання.

Перехід від одного господарського укладу до іншого здійснюється через взаємодію різних чинників, в яких культура посідає неодмінну складову частину і яка або сприяє, або є перепорою, стимулює або ж блокує дії інших компонентів соціальної регуляції. Іншими словами, культура являє собою такий тип інформаційного процесу, якого не знає природа і який виступає в ролі інформаційного забезпечення суспільства. Вона стає як соціальна інформація, яка зберігається та

накопичується в суспільстві за допомогою знакових засобів, утворених людьми. Вона є особливою сферою та формою діяльності, яка має свою структуру та зміст водночас може впливати на інші сфери буття, у тому числі і на соціальні відносини та політику. Зрештою, культура є необхідною умовою існування будь-якого суспільства

В умовах переходу до ринкової економіки, демократизації, швидкої диференціації та дефуркації політичних процесів починають діяти потужні фактори, які сприяють зміні економічної, соціальної, політичної та побутової поведінки людей. Це, звичайно, не могло не відбитися на менталітеті народу, на його глибинних змінах. Новий, більш динамічний та адаптивний менталітет з суттєвим інноваційним потенціалом, набутий народом, вимагає, у свою чергу, опанування сучасними механізмами використання різнонаправленої інформації. Все це неминуче призводить до глибинних змін у самій культурі, яка є могутнім фактором вступу до нового інноваційного етапу. Зміни ці тим більш фундаментальні, чим більшого динамізму вимагають від культури. Без здійснення вагомих культурних трансформацій, які проводяться свідомо та ціленаправлено в загальнодержавному масштабі, вихід з політичної, соціальної, економічної та технологічної криз, чим знаменується сучасний етап розвитку окремих держав, і України зокрема, є неможливим.

Отже, розглянемо важливість, необхідність і місце культури в розвитку суспільства. Системний підхід до визначення місця культури в соціальній регуляції міститься в загальній теорії дій, засновником якої є Т. Парсонс. У рамках цієї теорії слід виокремити діяча та ситуацію. Відносини між ними містять: а) адаптивну орієнтацію, яка вимагає виділення з навколишнього середовища окремих об'єктів, їх позначення відповідно до властивостей, місця тощо; б) цілепокладання як прагнення досягти значних рубежів; в) оціночну орієнтацію, яка передбачає встановлення позитивного або негативного значення об'єктів з точки зору людських потреб; г) взаємодія суб'єктів та їх згода у вирішенні соціальних питань, зняття напруги між різними групами, підтримка диференціації та стабільності суспільства [4].

Підсистеми, що утворюються в суспільстві (економіка, держава, сім'я, освіта тощо), забезпечують функціонування необхідних умов у різних сферах людської діяльності. Так, функцію адаптації забезпечує, перш за все, економіка. Але й культура сприяє цьому процесу через формування пізнавальних орієнтацій. Цілепокладання належить як до сфери політики, так і до культури, тобто маємо на увазі ціннісні орієнтації, без яких неможлива розумова діяльність особистості. Саме в ціннісній та смисловій сферах культури фіксуються цілі, перспективи та проекти людської діяльності. Інтегративна функція здійснюється через загальні вірування, моральні норми та правові принципи. Отже, як видно зі сказаного, культура присутня в усіх сферах соціальної діяльності та системах регуляції.

Стійка та несуперечлива сукупність ціннісних орієнтацій у суспільстві зумовлює єдність та цілісність його духовного життя. Ця сукупність формує ту серединну культуру (ядро культури) суспільства в цілому, яка знімає напруженість опозиційних проявів, усуває загрозу розколу та радикальної інверсії в динаміці розвитку суспільства. Саме в рамках серединної культури формується стійкий моральний ідеал, прийнятний для широких мас населення на тривалий проміжок часу, усуваються крайнощі ціннісних орієнтацій: аскетизм — гедонізм, своє — чуже, священне — бісівське, національне — антинаціональне і таке інше — і складається стійкий образ життя, який забезпечує помірний добробут широких верств населення, доступні цілі та засоби їх реалізації.

Актуальною є проблема формування серединної культури і в українському суспільстві. Досить сказати, що становлення української нації відбувалося в умовах поєднання дуже суперечливих соціальних і культурних факторів, в умовах постійного тиску зовнішніх сил та слабкості об'єднуючого духовного начала, яким зазвичай виступала релігія. Саме цей чинник постійно намагалися послабити в Україні через всілякі церковні розколи, створення церковних уній тощо. Тому для українського соціокультурного середовища характерним є антиномічність цінностей та смислів, що призводять до великих та малих розколів у суспільстві. Постійно відчувається необхідність формування та укріплення серединної культури, її ядра, чому перешкоджають сутички протидіючих принципів. І тут, як і в будь-якому цивілізаційному процесі, особливого

значення набуває визрівання тих нормативних, ціннісних та смислових елементів, тенденцій, які утворюють стійку мережу відносин, котрі забезпечують стабільність та єдність у суспільстві.

Ядро культури концентрує в собі норми, стандарти, еталони та правила діяльності, систему цінностей, яка напрацьовувалася в реальній історії певного етнічного, релігійно-культурного та професійного цілого. Тобто, воно виступає як інформаційне утворення. А це означає, що ядро культури фіксує та втілює в життя різноманітні зміни та перетворення. І хоч ці зміни відбуваються значно повільніше, ніж зміни навколишнього соціально-технологічного середовища та життєдіяльності соціуму, тому що стабільність ядра культури є, певною мірою, перепорою для різноманітних культурних трансформацій, все ж таки культура динамічна, її інновації успішно долають опір консервативних елементів, поширюються і повністю утверджуються в житті. І немає нічого дивного в тому, що поряд з великими досягненнями сучасності в розвитку та функціонуванні культури є кризові явища, які мають суб'єктивні та об'єктивні причини: техніко-технологічні, і політичні, соціальні. Разом з цим, відмітимо, що матеріально-технічна складова людського буття розвивається набагато швидше від духовної складової, від морально-інтелектуальних якостей особистості. Ще А.Швейцар підкреслював, що між матеріальною та духовною складовими культури встановилися складні взаємовідносини. «Згубним для нашої культури є те, що її матеріальний бік розвивається набагато швидше, ніж духовний. Рівновага порушена» [7, с.75]. Намагаючись визначити шляхи виходу культури з кризового стану, він окреслює один з основних, на його думку, законів розвитку культури: «коли суспільство впливає на індивідів сильніше, ніж індивід на суспільство, починається деградація культури, тому що в цьому випадку з необхідністю пригнічується вирішальна величина — духовні та моральні задатки людини. Відбувається деморалізація суспільства, і воно стає нездатним розуміти та вирішувати проблеми, що перед ним виникають» [7, с.76]. Всю надію на відродження культури А. Швейцар покладав на творчу діяльність окремих особистостей у духовній сфері. Таке розуміння розвитку культури, і навіть більше — цивілізації в цілому, було притаманне і А. Дж. Тойнбі та деяким іншим мислителям. Вони твердо переконані, що історію роблять творчі особистості, і тільки вони можуть віднайти вдалі відповіді на виклики часу. «Кожна культура, — пише Р. Інглегард, — являє собою стратегію адаптації її народу. У довготривалій перспективі такі стратегії, як правило, є реакцією на перетворення економічного, технічного та політичного характеру, які не можуть довго залишатися незмінними» [2, с.249]. Отже, неможливо зрозуміти сутність кризи культури без урахування тієї кризи, яку переживає суспільство в цілому в той чи інший момент історії.

Для подолання кризових ситуацій, в які потрапляють майже всі суспільства перехідного періоду цивілізаційного розвитку, потрібна культурна трансформація. Іншими словами, необхідно сформувати систему знань, яка була б орієнтована на усвідомлення внутрішньокультурних когнітивних інформаційних процесів з метою їх оцінки на адекватність дійсності та пошуку механізмів на їх радикальну трансформацію. Але, при цьому, необхідно зберігати специфіку, самоідентичність культури, яка виокремлює, закріплює та зберігає її в сім'ї світових культур. Таким чином, питання про інформатизацію культури є питанням соціально-історичного характеру. Стан та рівень розвитку культури і, в кінцевому рахунку, цивілізації в цілому, визначаються рівнем та обсягом доступних певному соціуму знань, можливістю їх поширення, засвоєння, переробки та продукування.

У зв'язку з підвищенням рівня автоматизації та комп'ютеризації змінюється і зміст праці, збільшується питома вага нестандартних рішень, які потребують розвитку особистості, її ціннісної орієнтації. Інтелектуальний капітал, людський чинник стають головними конкурентними перевагами в економіці. Відбувається швидкий ріст індустрії знання, в яку переміщується все більше і більше людей та ресурсів. Система освіти перетворюється у провідну сферу людської діяльності. Велика увага приділяється науковим дослідженням, технічним розробкам, телекомунікаціям та комп'ютерній діяльності, книгодрукуванню та створенню бібліотек — саме в цих секторах діяльності у високорозвинутих країнах виробляється значна частка національного продукту. Стан сучасного світу вимагає інформаціологічного підходу майже до всіх сфер життєдіяльності суспільства. Не слід забувати, що історія — це складний соціальний, технологічний, психологічний та культурно-політичний процес, в основі якого лежить головне —

народження, трансформація, акумуляція та поширення інформації. Всі ці здобутки втілюють у життя люди, які повинні бути мислячими, діяти наполегливо і свідомо (а свідомість і є вищою формою інформації). Там де новітні ідеї впроваджуються в життя швидше, де існує постійний і активний обмін ідеями, там людство розвивається успішніше і швидше крокує на шляху прогресу. А якщо кількість ідей скорочується, тобто занепадає інформатизація, то це означає спад у розвитку цивілізації та занепад держави зокрема.

Країнам, які тільки починають свій шлях як інформаційне суспільство, необхідно враховувати, що тільки за допомогою культури, інформаційної культури, суспільство зможе вийти з кризи і піднятися на вищий щабель розвитку. У цьому напрямку Україні необхідно ще багато працювати, тобто потрібна зацікавленість та розуміння урядом необхідності складання довгострокових цільових програм для підтримки та розвитку як національної культури, так і новітніх технологій у сфері культури, а в цілому і контроль за функціонуванням масової культури.

Функціонування знання в сучасному суспільстві має ще один важливий аспект. Інформація, як вид знання, необхідна сучасній людині не тільки для того, щоб створювати матеріальні та культурні блага, але й для того, щоб сформувати у громадян певну економічну, соціальну та політичну позицію. Без розвинутого самостійного мислення, без вміння аналізувати будь-яку інформацію, не може бути сформована сучасна особистість. Вільне демократичне суспільство саме і характеризується вільним доступом громадян до інформації, їх умінням і здатністю її опрацювати.

Інформаційні процеси, які відбуваються в деяких суспільствах, призводять до докорінного перетворення в структурі та змісті сучасної культури. Вона постійно ускладнюється. З одного боку, включає в себе елементи попередніх культур, а з другого — породжує її нові сфери та напрямки. Шляхи поширення культури досить різноманітні. І філософи, і культурологи виокремлюють такі аспекти руху культурних інновацій: тиражування, сублімація (переключення духовної енергії з одного стану в інший), проекція (тобто перенесення ціннісних орієнтирів від одного суб'єкта культури до іншого), ідентифікація (уподібнення образам, ідолам, ідеалам). Всі ці моменти виступають як соціально-психологічні механізми переносу культури, її сприйняття, засвоєння та поширення. Однак, крім цих соціально-психологічних моментів, необхідно брати до уваги і соціальні інститути та технічні засоби поширення культури: наука, освіта, ЗМІ, мистецтво (як соціальний інститут, сім'я, різноманітні суспільні об'єднання, держава тощо). Святкування та урочистості, ритуальні традиційні акти (від вінчання до поминок), риночні механізми та багато іншого — все це теж виступає засобами та шляхи створення та сприйняття культурних цінностей.

Слід відзначити, що в культурі епохи інформатизації можна виокремити три рівні. Один з них виражається у звичаях та традиціях, що відповідає надбанням минулих культур. Другий рівень визначає сегменти культури, які забезпечують можливість відтворення існуючих в епоху інформатизації форм життєдіяльності. Третій рівень задає програму майбутніх форм діяльності людей. Саме останній рівень культури в умовах сучасності отримує могутній поштовх, стимул до свого розвитку, оскільки люди все частіше замислюються про своє становище, намагаються прогнозувати особисту діяльність на майбутнє. Ця обставина пов'язана з появою наукоємних технологій, нових форм діяльності та посиленням творчого характеру, змінами в професійній та соціальній структурах суспільства, з прискоренням темпів суспільного та науково-технічного розвитку. У цих умовах чітко розмежування між «високою» (елітарною) та традиційною (народною) культурою зникає, що сприяє формуванню масової культури.

Масова культура, навіть виходячи з назви, це культура мас, тобто більшості населення. Вона займає середнє положення між елітарною та народною культурами та функціонує сьогодні в полі інформатизації суспільства та масової інформатизації в цілому. Останню слід розуміти як соціальну інформацію, яку сприймає більшість у зв'язку з тим, що вона поширюється масовими каналами на велику аудиторію. Цьому критерію більше всього відповідає система, котра включає в себе періодичні друковані видання, радіо-, теле-, відеопрोगрами та інші форми розповсюдження інформації. Сьогодні традиційні ЗМІ доповнюються комп'ютерними системами передачі масової інформації за допомогою телекомунікаційних мереж. Масова культура — це варіант побутової культури, яка акумулює соціальний досвід та є полем емоційно-культурних інтересів мас. Ще

Х. Ортега-і-Гассет говорив, що «ця культура є відповіддю на виклик мас людей, які в попередні часи вели пасивний спосіб життя, не брали активної участі в соціальній творчості, а зараз вийшли на арену творчого життя» [3, с.105].

Функціональність масової культури в суспільстві можна визначити за певними параметрами. Так, вона відповідає потребам різноманітної і складної орієнтації в умовах необхідності засвоєння різного роду ролей, які змінюються в залежності від ситуації, швидких змін у характері виробництва, способі життя тощо. Звичайно, це відбувається здебільшого через баналізацію та спрощення пояснювальних причин та умов, які зводяться до добре пізнаних розрізень «свої — чужі», «хороший — поганий», «доброта — жорстокість» і под. Звертаючись до низових та повсякденних сфер поведінки, масова культура стверджує зрозумілі, стереотипні уявлення про людські відносини, не вимагаючи зусиль на їх осмислення. Вона звертається до інстинктів, які спрацьовують в умовах постійного життєзабезпечення. Таким чином, первинна функція цієї культури — забезпечити соціалізацію та вітальність людини в умовах ускладненого, змінного, нестійкого та ненадійного середовища великого міста, прилучити її до нових соціальних ролей та цінностей, способів регуляції своєї поведінки та діяльності в різноманітних обставинах, зняття психологічного напруження та вирішення конфліктних ситуацій.

Інша важлива функція масової культури — задовольнити потреби та відволікти індивіда від інтенсивних перегонів у сферах життєвого успіху. Виконуючи свої функції, масова культура має різні прояви та напрямки: інформаційну, освітню, виховну, ідеологічну, розважальну тощо. Звернута до величезної аудиторії, масова культура орієнтована на масового споживача і чітко розподілена на жанри (детектив, трилер, комедія, мелодрама, фільми жахів, фантастика і таке інше). Вона має велику силу емоційного впливу на суспільство, змінюючи його цінності, потреби, наукові, художні, філософські погляди та переконання. Суттєвий механізм масової культури забезпечує постійно зростаюче споживання в найрізноманітніших сферах, яке забезпечує хоч і уніфікований, та все ж таки варіативний спосіб життя. Сила масової культури в тому, що вона постійно нагадує споживачу про себе в будь-який час, характеризується всезагальністю, охоплює широку середню частину сучасного суспільства, тим або іншим способом торкається і забезпеченої еліти, і маргінальних верств населення.

Слід додати, що на сучасному етапі культура набуває діалектично суперечливого характеру. Різноманітність інформаційно-комунікаційних засобів веде до формування індивідуальної інформаційної системи. Так, споживач може обирати, наприклад, передачу по телебаченню за власним бажанням. А.І. Ракітов з цього приводу пише: «у цьому процесі зливаються та взаємодоповнюють один одного дві протилежні тенденції — масифікація та демасифікація. Перша забезпечує рівень взаєморозуміння й інтеракцію. Друга — самотність та індивідуальну самоцінність, яка робить її цікавою для інших» [5, с.254].

Позитивно, що засоби масової інформації надають широким верствам населення можливість приєднатися до культурних цінностей (іноді унікальних), підвищують вимоги до освіти, до інтелектуального потенціалу людей, забезпечують інтернаціоналізацію культури. Іноді вони виступають навіть як засоби створення культурних цінностей (цикли радіопередач, різноманітні пізнавальні програми тощо). ЗМІ охоплюють усі елементи культури: від виробництва і зберігання до розподілу і споживання духовних цінностей, тим самим не тільки відображають реальність, а й іноді конструюють її у відповідності з певними нормами. А також задовольняють потреби людей у погашенні надлишкової психічної напруги від темпів змін у суспільстві, які, до речі, постійно посилюються та тиснуть на людей.

Разом з цим, слід відмітити негативний вплив ЗМІ на культуру. Це виявляється, перш за все, в тому, що безпосереднє спілкування людей один з одним замінюється опосередкованими технічними засобами — телефоном, комп'ютером та іншими інформаційно-технічними засобами. Міжособистісне спілкування людей стає емоційно збідненим. Замість розповсюдження культурних цінностей, ЗМІ дуже часто пропонують та рекламують неякісну продукцію, секс, насильство. Відбувається стандартизація смаків. Пропагуються, рекламуються та поширюються лженаукові знання, вчення (хіромантия, гадання, релігійні вчення та інше). Пересічній людині все складніше стає протистояти засиллю низькопробної продукції. До того ж масова культура має ще

силу маніпуляції як суспільною, так і індивідуальною свідомістю. Про цю маніпуляцію писав ще Г. Маркузе, констатує появу «одномірної людини» під впливом сучасного техногенного розвитку. «Сучасна індустріальна культура, — пише В.С. Степін, — дійсно створює широкі можливості для маніпуляції свідомістю, при яких людина втрачає здатність раціонального усвідомлення подій. При цьому і ті, ким маніпулюють, і самі маніпулятори стають заручниками масової культури, перетворюючись в персонажі величезного лялькового театру, вистави якого розігрують з людиною нею же породжені фантоми» [6, с.31]. Негативні наслідки функціонування ЗМІ не тільки викликають соціальну напругу, а й впливають на головну складову процесу інформатизації — на культуру. Не випадково все частіше лунають голоси про те, що народження культури, яка адекватна інформаційному суспільству, супроводжується кризовими явищами у функціонуванні та розвитку сучасної культури.

Становлення інформаційного суспільства вимагає змін соціокультурних установок, інтересів та потреб основної маси населення, розвитку засобів масової інформації. Тому масова культура повинна набути нових якостей та сформувати оновлену систему, яка б діяла у відповідності з динамікою суспільного життя та виконувала б необхідний набір функцій для задоволення інформаційних потреб особистості, різних верств населення, суспільства в цілому.

Оскільки інформатизація культури (як і суспільства) є незворотним процесом, то потрібно плекати та розвивати те позитивне, що вона має. Інформатизація культури, орієнтована на розмаїття форм, є джерелом соціального й економічного динамізму і стимулює новаторський підхід. При цьому визнається важливість мовного і культурного різноманіття, збереження і розвиток національних традицій моральності, соціальної відповідальності перед родиною і суспільством. Враховуючи те, що інформатизація культури в багатьох випадках прямо залежить від певної економічної й ідеологічної політики людей, які дуже часто не є професійними знавцями мистецтва, потрібно якомога швидше розробити загальнодержавні програми щодо підтримки, збереження «етнічних коренів», особливостей і специфічності своєї культури. І все це потрібно впроваджувати в життя з урахуванням вимог часу, вимог інформатизації культури. Головна перспектива розвитку сучасного інформаційно-технократичного суспільства — у створенні плідної гармонії між розвитком культури, знань та технологій, та здатністю людини адекватно пристосовуватися до темпів розвитку сучасності. Без забезпечення інформаціологічної наступності поколінь не буде й історичного прогресу.

Література

1. *Козловски П.* Культура постмодерна. — М., 1997.
2. *Новая постиндустриальная волна на Западе.* — М., 1999.
3. *Ортега-и-Гассет Х.* Восстание масс // Избр. труды. — М., 1997. — С.43-163.
4. *Парсонс Т.* О структуре социального действия. — М., 2002.
5. *Ракитов А.И.* Философия компьютерной революции. — М., 1991.
6. *Степин В.С.* Теоретическое знание. — М., 2000.
7. *Швейцер А.* Культура и этика. — М., 1973.

Надійшла до редакції 2.03.2006 р.